ПОЛИТОЛОГИ XXV
Эрдэм шинжилгээний бичиг №25: 182-196 дахь тал

ДАЯАРШЛЫН ХӨГЖИЛ, СОРИЛ

Д.Ундрах
МУИС, УТСОУХНУС,
Улс төр судлалын тэнхимийн профессор

Б.Эрдэнэдалай
МУИС, УТСОУХНУС,
Улс төр судлалын тэнхимийн дэд профессор

Хураангуй:

Хүйтэн дайны эрин төгсгөл болсноор дэлхий нийтийг хамарсан даяаршлын үйл явц эрчимжсэн билээ. Харин сүүлийн 20-иод жил даяаршлын хурд саарч улмаар даяаршлын төгсгөл ирсэн тухай ч хэлэлцэх болов. Гэвч дэлхийн санхүүгийн хямрал, Brexit, Трампын засаглалын жилүүдээс эхтэй АНУ-Хятадын худалдааны маргааныг үл харгалзан даяаршил өдгөө ч үргэлжилсээр байна. Тэрчлэн COVID-19 цар тахлын улмаас дэлхий даяарх нийлүүлэлтийн сүлжээнд ноцтой бэрхшээл учирсан ч үйлдвэрлэл, худалдаа, санхүү, хүний нөөцийн даяар үйл явц тасраагүй билээ. Ерөөс даяаршлын үйл явц орчин үеийн олон улсын системтэй нягт холбогдсон тул үүнийг буцаах боломжгүй мэт. Гэсэн хэдий ч аюулгүй байдалд учрах аюул заналхийлэл, дэлхий даяарх зэвсэгт мөргөлдөөнүүдийн хавьгүй ноцтой хэв шинж нь даяаршлын сорилт үргэлжилсээр буйг илтгэнэ. Энэхүү өгүүллээр даяаршлын талаарх сүүлийн үеийн судалгаанууд хувьсан өөрчлөгдөж буй даяаршлын үйл явц, түүнд тулгарч буй сорилтыг хэрхэн тайлбарлаж, хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлж буйг хөндөв.

Түлхүүр үгс: даяаршил, даяаршлын судалгаа, цар тахал, шинэ сорилт

Удиртгал

Даяаршил хэмээх нэр томьёо XX зууны дунд үеэс эрчимтэй яригдах болсон ч энэхүү ойлголт, үзэл санаа эрт үеэс эхтэй. Тухайлбал, эртний Афинд “хүн төрөлхтний дэлхий” (ecumenical world), космополитан хот (cosmopolitian city) зэрэг ойлголтууд байсан нь өнөөгийн даяаршилтай төстэй ойлголтыг илэрхийлж байжээ

[12]. Энэ нь Фукидидийн "Пелопоннесийн дайн"-д Афин хотын тухай "... /Афин/ даян дэлхийд нээлттэй; бид энд таарах харийн хүмүүс, тэднийг суралцахыг нь нь хэзээ ч хориглохгүй" гэсэн нь бий. Грек хэлний "κοινὴν παρέχομεν" гэдэг нэр томьёог "нээлттэй байдал" гэж орчуулсан боловч утга нь энгийн “нээлттэй байдлаас” давсан үг бөгөөд үгчилсэн утгаараа энэ нь хотыг хүн бүрд нийтлэг эсвэл хүртээмжтэй болгосон гэсэн санааг илэрхийлдэг. Улмаар Афин нь дараах нөхцөлийг бүрдүүлдэг байсан тул нээлттэй хот байжээ. Үүнд:

1. Грекийн болон зэрлэгүүд /barbarian/-н соёлын аль алиных нь хамгийн сайн элементүүдийг нэгтгэсэн эклектик соёл,

2. Бараа (жишээлбэл, улаан буудай), үйлчилгээ (соён гэгээрүүлэгчид, уран бүтээлчид гэх мэт) импортлох, хөрөнгө оруулагчдыг татах нээлттэй-хилийн бодлого,

3. Нээлттэй /ил тод/ ардчилал,

4. Нээлттэй энх тайван, амар амгаланг бүрдүүлсэн байжээ.

Даяаршлын давлагаа ба сорилт

Даяаршлын давлагааны талаарх олон тооны ангиллууд бий. Тухайлбал, судлаач Уильямсон[3] дөрвөн үетэй хэмээн тодорхойлсон бол, түүн дээр судлаач Папаникос сүүлийн хоёр үеийг нэмсэн нь сонирхол татдаг[4]:

I. Глобал меркантилизмын эсрэг хязгаарлалтын үе (1492-1820)

II. Даяаршлын I давлагаа (1820-1913)

III. Даяаршлын I буцах давлагаа (1913-1950)

---

[1] Papanikos, Grēgorēs Th. (2024). The future of globalization. In: Athens journal of business & economics 10 (2), S. 87 - 108. https://www.athensjournals.gr/business/2024-10-2-1-Papanikos.pdf. doi:10.30958/ajbe.10-2-1.

[2] Papanikos, 2016.

[3] Уильямсон, 2002.

[4] Papanikos, Grēgorēs Th. (2024). The future of globalization. In: Athens journal of business & economics 10 (2), S. 87 - 108. https://www.athensjournals.gr/business/2024-10-2-1-Papanikos.pdf. doi:10.30958/ajbe.10-2-1.

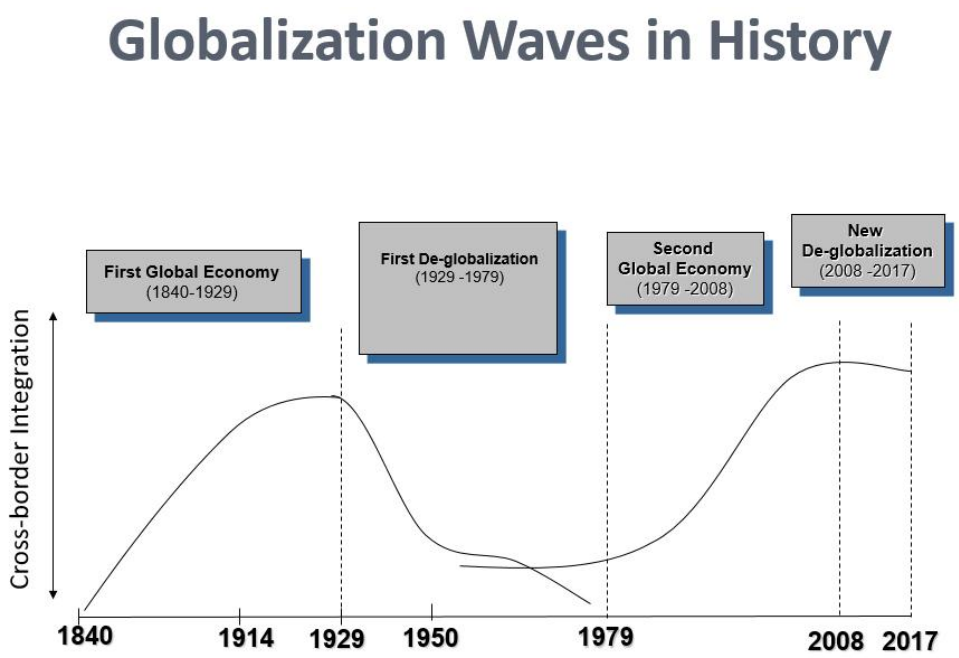
IV. Даяаршлын II давлагаа (1950-2002)

V. Гипер даяаршлын эрин (1990-2008)

VI. Даяаршлаас буцах давлагаа (2008-2022)

Тэгвэл Харвардын Бизнесийн сургуулийн проф.Жеофри Жонс даяаршлын давлагааг дараах байдлаар томьёолжээ[5]. /Зураг 1/

Зураг 1: Түүхэн дэх даяаршлын давлагаанууд

Эх сурвалж: Geoffrey Jones (2017), The Importance of Shibusawa Eiichi in an Age of Deglobalization

Өдгөө 1990-2000-аад оны гипер даяаршил алсарч, даян дэлхий даяаршлаас буцах (deglobalization) буюу дангааршлын эрин рүү хөл тавьж буй тухай ч яригдах болов. Даяаршлын тухай ойлголт нь нарийн төвөгтэй бөгөөд олон талтай. Ядуурлыг бууруулах нь эдийн засгийн өсөлт, ардчилалтай нягт уялдаатай даяаршлын тэргүүлэх зорилт бөгөөд даяаршил ардчилалтай хосолсноор ядуурлыг бууруулахад дэмжлэг үзүүлж чадна гэж үзэж байна.

[5] Geoffrey Jones (2017), The Importance of Shibusawa Eiichi in an Age of Deglobalization. http://www.atlas101.ca/pm/wp-content/uploads/2017/03/Jones-Deglobalization-28-Mar-2017.pdf.

Энэ үйл явцын төгсгөл бол ядуурлыг бүрэн устгах явдал гэж олонх судлаачид тэмдэглэсэн байна.

Ж.Стиглиц даяаршлыг “зам тээвэр, харилцаа холбооны зардал буурч, хил дамнасан бараа бүтээгдэхүүн, үйлчилгээ, хөрөнгө, мэдлэг, хүмүүсийн шилжилт хөдөлгөөн дэх зохиомол саад тотгорыг бууруулснаар бий болсон дэлхийн улс орон, ард түмнүүдийн интеграцичлал юм” хэмээн тодорхойлжээ[6]. Энд даяаршлыг интеграци, солилцоо явагдах эдийн засаг, улс төр, нийгэм-соёлын олон талт мета процесс хэмээн үзжээ.

Эдийн засгийн даяаршил нь тухайн улс орны эдийн засгийн нээлттэй байдал, интеграцичлалын түвшнийг тодорхойлдог бөгөөд “эдийн засгийн даяаршил” нь түлхүү хэрэглэгддэг нэр томьёо болохын хувьд даяаршлын салшгүй хэсэг юм[7]. Эдийн засгийн даяаршил нь хамгийн энгийнээр тухайн улсын олон улсын систем дэх бусад улстай хийх хил дамнасан худалдаа, хөрөнгө оруулалт, санхүүгийн урсгалын түвшнээр хэмжигддэг. Үүнд бараа, үйлчилгээн дэх солилцооны түвшин, тарифын болон тарифын бус саад бэрхшээл, худалдааны хэлэлцээрийн олон талт байдал, олон улсын өрийн түвшин, хөрөнгийн дансны нээлттэй байдал, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт (ГШХО), олон улсын нөөц зэрэг худалдааны урсгалд учрах саад бэрхшээлийг хамааруулж болно[8] [9].

Даяаршлын талаарх судалгаануудад эдийн засгийн даяаршлыг авч үзэхдээ дараах хоёр эмпирик хандлагын хүрээнд тайлбарлаж байна. Эхнийх нь ядуурлыг бууруулах, эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэх, эдийн засгийг төрөлжүүлэх зэрэг эдийн засгийн үнэмлэхүй давуу талыг онцолдог. Протекционист бус бодлогод шилжсэн улс орнуудад өмнөх үетэй нь харьцуулахад илүү өндөр өсөлт үзүүлэх төлөвтэй байдаг. Түүгээр ч зогсохгүй эдийн засгийн даяаршлыг илүү гүнзгий нэвтрүүлж буй улс орнууд ижил төстэй нөхцөл байдалд байгаа, олон улсын интеграцичлалын түвшин доогуур орнуудтай харьцуулахад илүү өсөлттэй, ядуурлыг илүү

[6] Stiglitz, J. (2002) Globalization and its Discontents (New York, NY, W.W. Norton & Company).p.9
[7] Wolf, M. (2004) Why Globalization Works (New Haven, CT, Yale University Press)
[8] KOF (2018) Variables, KOF Index of Globalization, available at: https://ethz.ch/content/dam/ethz/specialinterest/dual/kof-dam/documents/Globalization/2018/Definitions_2018_2.pdf, accessed 10 March 2020.
[9] KOF. Variables, KOF Index of Globalization, 2018, available at: https://ethz.ch/content/dam/ethz/specialinterest/dual/kofdam/documents/Globalization/2018/Definitions_2018_2.pdf, accessed 10 March 2020.

бууруулах боломжтой гэж үздэг[10]. Эдгээр давуу тал нь хөгжиж буй орнуудын хувьд илүү тодорхой ахицтай харагдах нь бий[11].

Хоёр дахь хандлагаар тэгш бус байдал, санхүүгийн тогтворгүй байдал, өр, гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтаас хамааралт байдал зэргээр эдийн засгийн даяаршлын сөрөг үр дагаврыг онцолдог[12]. Уг хандлага эдийн засгийн нээлттэй байдал нь хөгжиж буй улсыг "өсөлт, уналтын" мөчлөгт өртөмтгий болгож, эмзэг эдийн засгийг тогтворгүй болгох эрсдэлтэйг анхааруулдаг. Үндэстэн дамнасан корпорацуудын (ҮДК), ялангуяа байгалийн баялгийн олборлолтын салбар дахь эрх мэдлийг ҮДК-иудын бий болгосон олон улсын хөрөнгө, худалдааны урсгалаас хамаарал бүхий улс орон, ард иргэдтэй зэрэгцүүлэн тавьдаг[13]. Шүүмжлэгчид даяаршлын үр дүнд бий болох тэгш бус байдлыг онцлон, бага боловсролтой, бага болон дунд орлоготой иргэдийн дундаж давуу тал, улам бүр доройтож буй нөхцөл байдалтай харьцуулахад баян, өндөр боловсролтой бизнесийн элитүүдэд даяаршлын давуу тал төвлөрдөг болохыг цохон тэмдэглэдэг[14]. Хүмүүсийн 99%-ийг золиослон 1% төдий дээд давхаргынханд бий болж буй эдийн засгийн давуу талыг шүүмжлэх болсон дэлхий нийтийн сүүлийн үеийн чиг хандлага үр ашгийн "харьцангуй" хуваарилалтад гол анхаарлаа хандуулахыг шаарддаг[15]. Бодит практикт даяаршилтай холбоотой эдийн засгийн өсөлтийг дэмждэг хэдий ч тэгш бус хуваарилалт, ялгавартай байдлыг авч үзэхдээ судлаачид эдийн засгийн харьцангуй эсвэл үнэмлэхүй үр нөлөөний аль алиныг нь биш, аль нэгийг нь онцлох хандлагатай.

Улс төрийн даяаршил нь улс орны олон улсын байгууллагууд, олон улсын хамтын нийгэмлэгийн үйл ажиллагаа, улс төрийн интеграцичлал дахь оролцооны түвшнийг илэрхийлдэг. Олон улсын байгууллагуудын хийгээд хоёр талт харилцааны аль ч түвшинд улс орнууд нь бусадтайгаа илүү их харилцаа холбоо тогтоох, илүү солилцоо хийх, илүү олон талт

---

[10] Sala-i-Martin, X. (2002) The Disturbing 'Rise' of Global Income Inequality, NBER Working Paper No. 8904, April (Washington, DC, National Bureau of Economic Research).
[11] Bhagwati, J. (2006) In Defense of Globalization (Oxford, Oxford University Press)
[12] Rodrik, D. (2018) 'Populism and the Economics of Globalisation', Journal of International Business Policy, 1, 1–2
[13]Rudra, N. (2008) Globalization and the Race to the Bottom in Developing Countries: Who Really Gets Hurt? (Cambridge, Cambridge University Press).
Jackson, S. (2015) 'Imagining the Mineral Nation: Contested Nation-Building in Mongolia', Nationalities Papers, 43, 3.
[14] Piketty, T. (2014) Capital (Cambridge, MA, Belknap Press)
[15] Stiglitz, J. (2016) The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them (New York, NY, W. W. Norton & Co).

хамтын ажиллагаа бий болгох нь нэгдмэл ашиг сонирхол, нийтлэг стандарт, тогтсон практикийг хүлээн зөвшөөрөх, хэрэгжихэд тус дөхөм болж, улмаар олон улсын хамтын ажиллагааг улам нэмэгдүүлдэг гэсэн далд хүлээлт байдаг[16]. Гадаад улсын элчин сайдын яамдын тоо, НҮБ-ын энхийг сахиулах ажиллагаанд оролцох оролцоо, нэгдэн орсон олон улсын гэрээ хэлэлцээрийн тоо төрөл, төрийн бус байгууллага (ТББ) болон олон улсын байгууллагын гишүүнчлэл зэрэг улс орны улс төрийн даяаршлын түвшнийг хэмжих хэмжүүрүүд байдаг.

Улс төрийн даяаршлын нөлөөллийн талаар олон янзын маргаантай үзэл баримтлал бий. Улс төрийн даяаршлын талаарх шүүмжлэл нь төрт улсын тусгаар бүрэн эрхт байдлаа алдах асуудал дээр илүүтэй төвлөрч, олон улсын амлалт, институциуд ардчиллыг сулруулж, иргэдийн өмнө төрийн хүлээх хариуцлагыг бууруулж болзошгүй хэмээн үздэг[17]. Бусад эрдэмтэд улс төрийн даяаршил нь улс орнуудад илүү ардчилсан хандлагыг бий болгож, дотоодын хариуцлагыг нэмэгдүүлэхэд тусалдаг болохыг онцолсон байдаг[18]. Мэдээллийн урсгалын тухайд иргэд бусад улсын засаглалын талаар илүү их мэдээлэлтэй байх тусам өөрийн улсын засгийн газарт илүү шүүмжлэлтэй хандаж, өөрчлөлтийг уриалах магадлал өндөр байдаг гэсэн таамаг бий. Энэ үүднээс авч үзвэл, хэрэв хүмүүс авлигын түвшин өндөр, иргэний эрх чөлөөг төдийлөн хүндэтгэдэггүй муу засгийн газартай бол эдгээр шинж чанарууд нь дэлхийн хэм хэмжээнд нийцэхгүй байгааг олж мэдсэнийхээ дараа эсэргүүцэх хандлагатай байдаг[19]. Бид бүс нутгийн хэмжээнд нийгмийн мэдээлэл, эсэргүүцэл тархахтай зэрэгцэн гарсан Арабын хаврын эсэргүүцлийн жагсаал, Төв болон Зүүн Европын Хилэн хувьсгалаас[20] үүний жишээг харсан. Өөрчлөлтийг хурдасгах дэлхийн мэдээллийн хүчнээс айх айдас Хятадын засгийн газрыг гадаадын үзэл санаанд цензур тогтоох “хэрэм” бий болгоход хүрснийг ч бид мэднэ[21].

---

[16] Finnemore, M. & Sikkink, K. (1998) ‘International Norm Dynamics and Political Change’, International Organization, 52, 4.
[17] Norris, P. (2011) Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited (New York, NY, Cambridge University Press).
[18] Rudra, N. (2005) ‘Globalization and the Strengthening of Democracy in the Developing World’, American Journal of Political Science, 49, 4.
[19] Bhagwati, J. (2006) In Defense of Globalization (Oxford, Oxford University Press).
[20] Velvet revolution
[21] Heaven, D. (2019) ‘China’s Great Firewall and the War to Control the Internet’, New Scientist, 12 March, available at: https://www.newscientist.com/article/mg24132210-400-chinas-great-firewall-and-the-warto-control-the-internet/accessed, 12 March 2020.

Нийгэм-соёлын даяаршил нь хил дамнасан бараа бүтээгдэхүүн, хүмүүс хийгээд үйл байдлын соёлын солилцоо ба үүнд хэм хэмжээ тархах, шилжилт хөдөлгөөн, гадаадад сурах, гадаадад аялал зэргийг хамардаг. КОФ даяаршлын индекс[22] нь хил дамнасан мэдээллийн урсгал, НҮБ-ын Боловсрол, Шинжлэх ухаан, Соёлын Байгууллагын (ЮНЕСКО) тодорхойлсон соёлын барааны импорт, экспортын хэмжээ , аялахад хялбар эсэх, улс хоорондын хамтын ажиллагаан дах визийн зохицуулалт, аялал жуулчлалын гэрээ, олон улсын аялал жуулчлалын түвшин, оюутны боловсролын солилцоо, тухайн улс руу орж гарах шилжилт хөдөлгөөн, түүнчлэн барууны сүлжээ дэлгүүрүүд болон ресторанууд байгаа эсэх зэрэг барууны бус орнуудад барууны нөлөөг харуулсан үзүүлэлтүүдийг хэмжих замаар нийгмийн даяаршлын байдлыг ойролцоогоор тооцоолохыг зорьдог. Эдгээр төрлийн солилцооны үр дагавар маргаантай хэвээр байгаа бөгөөд зарим судлаачид, бодлого боловсруулагчид болон иргэд соёлын даяаршил гэдэг нь “баруунжих” гэсэн утгыг илэрхийлж байгаа бөгөөд уламжлалт зан заншил, институцэд заналхийлж байна гэж санаа зовдог[23]. Үзэл санаа, хэм хэмжээ, үнэт зүйл, практикийг дамжуулах нь тийм ч сайн зүйл биш бөгөөд соёлын зан үйл, уламжлалыг нэгэн ижил болгоход хүргэдэг хэмээн шүүмжлэгчид үздэг[24]. Тэрчлэн зарим судлаачид эмэгтэйчүүдийн тэгш байдал, ЛГБТК эрх, хүүхдийн хөдөлмөр эрхлэлтийг хориглох зэрэг ойлголт, хэм хэмжээ тархах нь нийгэмд эерэг нөлөө үзүүлж, хүний эрхийн түгээмэл тунхаглалтай нийцэж байгааг тэмдэглэхийн зэрэгцээ “даяаршил” болон “баруунжих” гэсэн нэр томьёог хооронд нь хольж хутгахыг эсэргүүцдэг. Капиталист зах зээлийн шууд ба шууд бус дарамтын улмаас гэр бүл, гэр орон, хувийн орон зайтай холбоотой зарим төрлийн уламжлалт бүтэц, үйл байдал хуучирч болзошгүй байгаа нь ч анхаарал татдаг.

Нийгмийн даяаршилд боловсрол, эрүүл мэнд, нийгмийн сайн сайхан байдлыг сайжруулах хүчин чармайлтыг багтаасан нийгмийн бодлого мөн багтана. Боловсролын ололт амжилтыг хүн амын бичиг үсэгт тайлагдсан

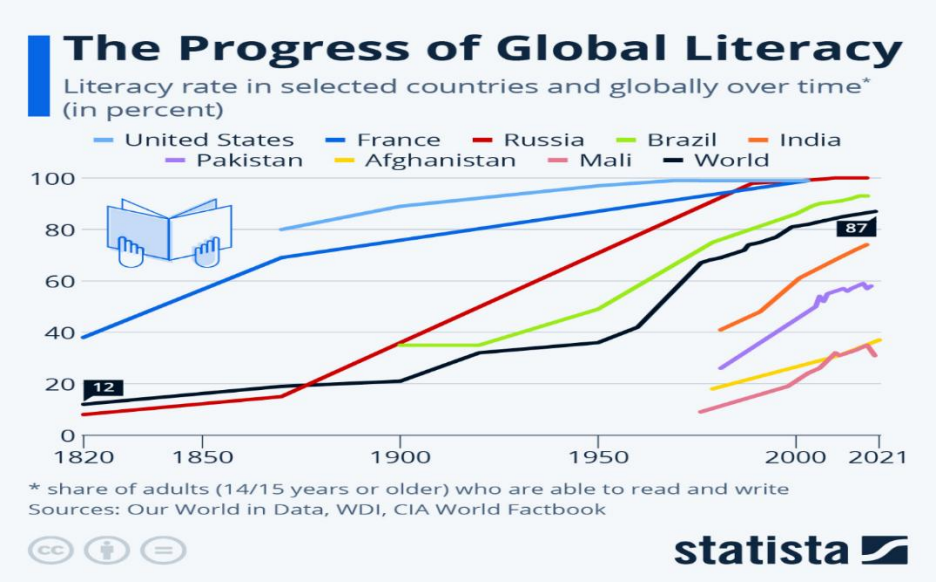
[22] The KOF Index of Globalisation-Швейцарийн “Цюрих хотын Холбооны Технологийн Хүрээлэн” /ETH Zurich/ их сургуулиас 2002 оноос хойш гаргаж буй дэлхийн улс орнуудын даяаршлын түвшинг тогтоох индекс судалгаа

[23] Appadurai, A. (1996) Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization (Minneapolis, MN,
University of Minnesota Press).
Magu, S. (2015) ‘Reconceptualizing Cultural Globalization: Connecting the “Cultural Global” and the
“Cultural Local”’, Social Sciences, 4, 3.

[24] Tomlinson, J. (1999) Globalisation and Culture (Chicago, IL, University of Chicago Press).

байдлаар, эрүүл мэндийг хүн амын дундаж наслалтаар хэмжих гэх зэрэг олон аргачлалууд бий. Тухайлбал, бичиг үсэгтэй хүмүүсийн эзлэх хувь сүүлийн хоёр зуунд эрс нэмэгджээ[25] (Зураг 2). 1820 онд бичиг үсэг тайлагдалтын түвшин дэлхийн дунджаар 20%-иас бага байсан бол бичиг үсэг үл мэдэх явдал 80%-иас давж байсан бол хоёр зууны турш эдгээр тоо эсрэгээрээ өөрчлөгдсөн байна. Өнөөдөр бичиг үсэгт тайлагдах явдал 80%-иас давсан бол бичиг үсэг үл мэдэх түвшин 20%-иас доош буурсан байгаа нь том амжилт билээ.

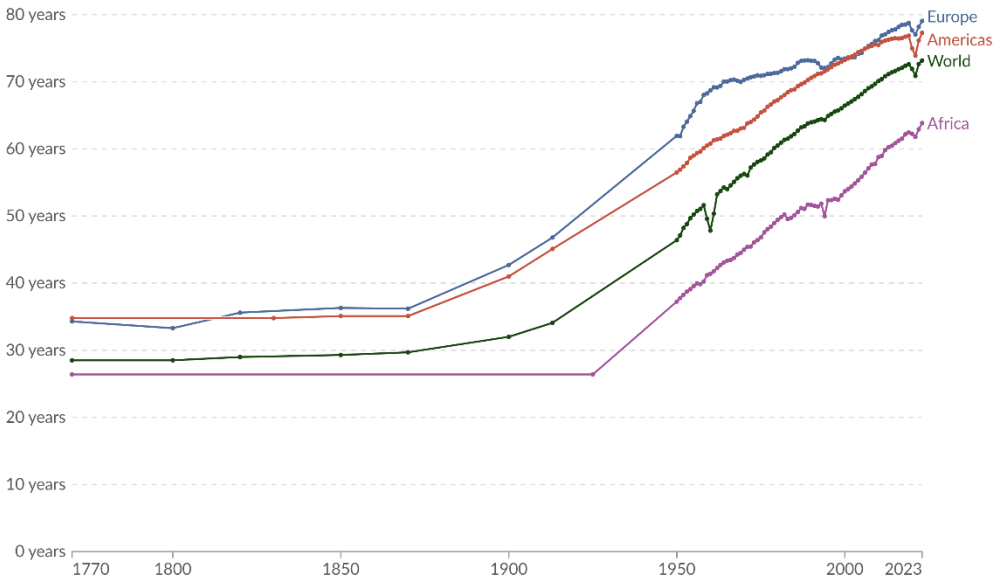
Зураг 2: Бичиг үсэг тайлагдалт /дэлхийн хэмжээнд/

Тэгвэл эрүүл мэндийн салбарт XVIII зуунаас хойших хүн амын дундаж наслалтыг авч үзэхэд 1770 онд 28,5 жил байгаад 150 орчим жилийн турш харьцангуй зогсонги байдалтай байсан бол XX зууны эхний хагаст мэдэгдэхүйц өсөлт ажиглагджээ. Дундаж наслалт дэлхийн хэмжээнд 1900 онд 32 жил байсан бол 1950-иад он гэхэд 46 жил болж, улмаар XX зууны сүүлийн хагас болон XXI зууны эхний арван жилд эдийн засгийн гипер даяаршлын дүнд тэмдэглэгдсэн дундаж нас 2020 он гэхэд 72 жил болоод байна.

Зураг 3: Хүн амын насжилт

[25]Katharina Buchholz. (2022) The Progress of Global Literacy https://www.statista.com/chart/28179/literacy-rates-selected-countries/

Эх сурвалж: James C. Riley. Estimates of Regional and Global Life Expectancy, 1800–2001. Available at https://doi.org/10.1111/j.1728-4457.2005.00083.x

Соёл нь өргөн хүрээтэй ойлголт. Уайт[26]-ын тодорхойлсноор соёл нь хэл, үзэл санаа, итгэл үнэмшил, ёс заншил, дүрэм журам, институц, багаж хэрэгсэл, техник технологи, урлаг, зан үйл, ёслол зэрэг тухайн нийгмийнхээ хүрээнд тодорхойлогдож, уламжлалтайгаа нягт уялддаг соёлын үнэт зүйлсийг багтаадаг аж[27].

Хурдацтай хувьсаж буй дэлхий ертөнцөд соёл нь уламжлалтай зөрчилдөж болзошгүй. Соёл хийгээд институциуд хоорондын харилцан үйлчлэлийг ойлгох нь даяаршлын нөлөөллийг тодруулахад нэн чухал.

Соёл хэмжигдэхгүй хэдий ч олон тооны судалгаа соёлын эдийн засаг, улс төрийн үйл явцад үзүүлэх янз бүрийн нөлөөллийг тогтоосон байдаг. Жишээлбэл, ардчиллыг институцийн төдийгүй соёлын элемент гэж үздэг. Зарим соёл ардчилал хийгээд эдийн засгийн өсөлтийг дэмждэг бол зарим нь түүнд тээг болдог. Улс төрийн үйл явц болох ардчиллыг жишээлбэл, Зүүн ба Баруун Германы нэгдлээс өмнөх үеийн ардчилалтай нь эсвэл Хойд ба Өмнөд Солонгосын өнөөгийн ялгааг харьцуулах замаар ардчиллын судалгааг хийж болно.

[26] Уайт, 2022.
[27] White LA (2022) Culture. Encyclopedia Britannica, 5 Aug. 2022, https://www.britannica.com/topic/culture. Accessed 15 December 2023.

Даяаршлын нөлөө үр дүнг ардчилал, эдийн засгийн өсөлт, ядуурлыг бууруулах боломж зэрэг суурь нөхцөл, үндсэн үзүүлэлтүүдийн заримтай нь харьцуулан үзье.

Эдийн засгийн даяаршил нэмэгдэх нь эдийн засгийн өсөлтийг нэмэгдүүлэх боломжийг бий болгодог. Гэсэн хэдий ч эдийн засгийн даяаршилд хүрэхийн тулд зохистой бодлого шаардлагатай. Үр дүнтэй бодлого хэрэгжих таатай нөхцөл бол ил тод, авлигыг минимал түвшинд байлгадаг орчин юм. Улс төрийн бусад дэглэмүүдтэй харьцуулахад ардчилал эдгээр шалгуурыг хангасан нөхцөлд амжилттай хөгжих магадлалтай. Тиймээс ардчилал ба эдийн засгийн өсөлтийн хооронд эерэг хамааралтай болох нь харагдана.

Дэлхийн 155 орны ардчиллын индексийг (EIU democracy index) нэг хүнд ногдох ДНБ-тэй харьцуулан судлахад ардчилал ба эдийн засгийн өсөлтийн хооронд шугаман бус, эерэг хамааралтай болох нь судалгаагаар тогтоогджээ[28]. Улмаар эдийн засгийн даяаршил нь эдийн засгийн өсөлтийн хурд хүн амын өсөлтийн хурдаас давахад нэг хүнд ногдох ДНБ-ийг нэмэгдэхэд хүргэдэг буюу ардчилал, эдийн засгийн өсөлтийн хооронд тогтвортой эерэг хамаарал эдийн засгийн даяаршлын үед бий болох боломжтойг харуулдаг ажээ.

Даяаршлыг дэмжигчдийн хувьд ерөнхийдөө эдийн засгийн даяаршил нэн тэргүүнд төсөөлөгддөг. Эдийн засгийн өсөлт ядуурлыг бууруулах хэрэгсэл болохын хувьд эдийн засгийн даяаршил даяар өсөлт, хөгжилтөд жинтэй үүрэг гүйцэтгэнэ гэж үздэг. Ядуурал гэдэг нь өдөрт оногдох тогтсон орлогын (эсвэл хэрэглээний) босгоос доогуур амьдарч буй хүмүүсийн тоогоор хэмжигддэг бөгөөд үүнийг амьжиргааны доод түвшний үнэмлэхүй хэмжээ гэж тодорхойлогддог. Одоогийн байдлаар Дэлхийн банк энэ босгыг 2017 оноос хойш 2.15 ам.доллар гэж тодорхойлж, худалдан авах чадварын паритет (purchasing power parity)-ийг тогтоосон. Харин даяаршил ядуурлыг бууруулахад ямар үүрэгтэй вэ? Хэрэв эдийн засгийн даяаршлын дүнд улс орон бүрд ДНБ-ий өсөлтийг нэмэгдвэл улс орнуудын хэмжээнд хуваарилалтын нөөц нэмэгдэх, иргэдийн орлого өсөх нөхцөл болж, иргэдийн хийгээд улс орны эдийн засгийн чадавх сайжирна. Жишээнээс харахад, 1981 онд 2.15 ам.долларoос бага орлоготой иргэдийн тоо 43,61%-ийг эзэлж байсан бол, орлогын босгыг 3.65 ам.доллар болгоход 57.74%,

[28] Papanikos, Grēgorēs Th. (2024). The future of globalization. In: Athens journal of business & economics 10 (2), S. 101-102.

6.85 ам.доллар болгоход 68.2% болж өссөн байдаг[29]. Эндээс эдийн засгийн даяаршлын ид эрчимжих үед ядуурлын түвшин хориод жил тогтвортой нэмэгдэж гэж үзвэл эдийн засгийн даяаршил эсрэг үр дүнтэй мэт харагдах ч бодит утгаараа өрхийн минимал босго нэмэгдсэн болохыг анзаарах ёстой.

Даяаршлын үйл явц цаашид хэрхэх, даяаршил тогтвортой эсэх тухай асуулт ид өрнөж байна. Мэдээжийн хэрэг гипер даяаршлын эрин гэгдэх XX зууны сүүл үеэс XXI зууны эхэн үеийг хүртэлх даяаршлын хурд, эрэг үр дүн цаашид тэр инерцээрээ үргэлжлэх боломжгүй ч хүн төрөлхтөн даяаршлаас бүрэн татгалзаж, дангааршил руу шилжинэ гэвэл өрөөсгөл болох биз ээ. Өмнө дурдсанчлан даяаршлын үйл явц орчин үеийн олон улсын системтэй өдгөө нэгэнт нягт холбогджээ. Иймд даяаршлын тогтвортой байдал нь эдийн засаг, улс төр, нийгэм-соёлын олон талт мета-процесс хэрхэн хөгжиж, сөрөг үр дагаврыг хэрхэн амжилттай шийдвэрлээд урагш ахихаас шалтгаална. Даяаршлын үйл явц тасралтгүй өөрчлөлтийг шаарддаг ба ийм өөрчлөлт нийгмийн бүх бүлэгт жигд ашиг тусаа өгөхгүй байж мэднэ. Даяаршлын улмаас зарим нийгмийн бүлгүүд үнэмлэхүй эсвэл харьцангуй утгаараа уналтад орж ч мэднэ. Тухайлбал, зарим хэсгийн орлого буурч, улс төрийн нөлөө суларч, эсвэл нийгэм, соёлын динамикт өөрчлөлт гарч болзошгүй.

Даяаршлын үйл явцад улс төр, эдийн засгийн хөгжлийн нөлөө маргаангүй харилцан уялдаатай байдаг. Эдийн засаг тодорхой хэмжээгээр бие даасан байдлаар ажилладаг ч төр засгаас татвар болон бусад механизмаар дамжуулан баялгийн хуваарилалтад гол үүрэг гүйцэтгэж, ядуурлыг бууруулах зэрэг нийгмийн зорилтуудыг шийдвэрлэхийг зорьдог. Хэрэв эдийн засаг, улс төрийн хүчин зүйлс хоорондын зохицол, тэнцвэрийг хадгалж чадваас даяаршлын ирээдүй гэрэлтэй байна. Харин цагийн эрхээр нийгэм соёлын хүчин зүйл улс төр, эдийн засгийн хүчин зүйлстэйгээ дасан зохицож, хамтдаа хөгжих нь зүй биз ээ.

Гэвч өөрчлөлтийн талаарх дээрх замнал үргэлж дардан байхгүй ч байж мэднэ. Даяаршлын давуу тал, үр ашгийг урьдчилан таамаглах боломжгүй ба ялангуяа жилээс жилд өөрчлөгдөж буй хэлбэлзлийг нягтлан тооцох аваас энэ нь хялбар биш. Даяаршлаас үүдэлтэй таагүй үр дагаварт хүрч зарим улс орнууд даяарших үйл явцыг эргэн нягтлах шаардлагатай үетэй ч тулгарч болзошгүй. Гэсэн хэдий ч сүүлийн хоёрхон арваны дотор гарсан хэн ч урьдчилан таамаглаагүй ахиц дэвшлийг дурдах аваас, гипер

[29]Мөн тэнд.

даяаршлын улмаас дэлхийн хэмжээнд ядуурлыг 2000 онд 30%-тай байсныг 2020 он гэхэд 10%-иас бага болгон бууруулж чаджээ. Судлаач Фишер[30] даяаршлын гол бэрхшээл хийгээд үндсэн зорилтын нэг нь ядуурлыг бууруулахад оршдог бөгөөд дээрх амжилт бол боловсрол, эрүүл мэндийн салбарт ч мөн адил гарсан амжилт гэжээ[31]. Эдгээр ахиц дэвшил нь улмаар ардчилсан засаглалын замыг нээж өгдөг. Улс орнууд эдийн засгийн хөгжил цэцэглэлт, эрүүлийг хамгаалахын тогтвортой бүтэц, бүх нийтийн боловсролын тогтолцоог бий болгох үед ардчилал аяндаа бий болдог. Эдгээр элементүүд эв найртайгаар зохирон оршсоноор даяаршил тогтвортой амжилт, өсөлттэй ирээдүйд хүргэдэг аж.

Дүгнэлт

Эцэст нь дүгнэхэд өнөөдрийг хүртэлх даяаршлын үр нөлөө, чиг хандлагаас харахад даяаршлын ирээдүй бүрхэг биш аж. Даяаршил, тэр дундаа эдийн засгийн даяаршлаас үүдэлтэй нэн чухал ололтын нэг бол энэ зууны төгсөл гэхэд хүн төрөлхтөн туйлын ядуурлыг /absolute poverty/ бодитойгоор устгах явдал биеллээ олно гэж зарим судлаачид тэмдэглэжээ[32]. Улмаар ядуурлыг бууруулснаар улс төрийн даяаршил нь ардчилсан засаглалыг өргөжүүлэхэд жинтэй үүрэг гүйцэтгэх ба боловсрол, эрүүл мэнд, байгаль орчин болон бусад нийгмийн салбарууд эдийн засаг, улс төрийн даяаршлын дүнд хөгжинө. Дэлхий даяар шашин шүтлэг, хэл, зан заншил, соёлын олон талт байдлыг хүлээн зөвшөөрөх, сонгох эрх чөлөөтэй цагт нийгэм соёлын даяаршил гүнзгийрэх юм. Ингэж сүүлийн 20-иод жил дэлхийн санхүүгийн хямрал, BREXIT, цар тахал, АНУ-Хятадын худалдааны маргаан, Орос-Украйны мөргөлдөөнийг үл харгалзан даяаршлын үйл явц орчин үеийн олон улсын системийн салшгүй нэг хэсэг болсон тул замхарч алга болох гэхээсээ илүү цаг хугацаа, үйл явцын өрнөл дунд хувьсан өөрчлөгдөж, модификаци хийн урагшилж байгаа тухай олон улсын судлаачдын судалгаа, бүтээлүүдэд тэмдэглэсэн байна. Иймийн учир олон улсын хийгээд пост-коммунист орнууд дах даяаршлын үйл явцыг дэнслэн, өөрт тохирох бодлогын хувилбарыг сэтгэж олох, даяаршлын шуурганд тэсэж үлдэх, сөрж зогсох үндэсний соёл, үнэт зүйлс, дархлааг бэхжүүлэх явдал чухал байгааг тэмдэглэж байна.

---

[30] Фишер, 2003.

[31] Fischer S (2003) Globalization and its challenges. American Economic Review Papers and Proceedings 93(2): 1–30.

[32] Papanikos, Grēgorēs Th. (2024). The future of globalization. In: Athens journal of business & economics 10 (2), S. 105.

Ном зүй

- Bhagwati, J. (2006) *In Defense of Globalization* (Oxford, Oxford University Press).
- Cowen, T. (2002) *Creative Destruction: How Globalization is Changing the World's Cultures* (Princeton, NJ, Princeton University Press).
- Elliott, L. (2016) '*Brexit is a Rejection of Globalisation'*, Guardian, 26 June.
- Ferguson, N. (2016) 'Populism as a Backlash Against Globalization', Horizons, Center for International Relations and Sustainable Development, Autumn, 8, available at: https://www.cirsd.org/en/horizons/ horizons-autumn-2016–issue-no-8/populism-as-a-backlash-against-globalization, accessed 24 April 2021.
- Finnemore, M. & Sikkink, K. (1998) 'International Norm Dynamics and Political Change', International Organization, 52, 4. Freedom House. (2018) 'Freedom in the World, Mongolia', available at: https://freedomhouse.org/country/mongolia/freedom-world/2018, accessed 12 March 2020.
- Heaven, D. (2019) 'China's Great Firewall and the War to Control the Internet', New Scientist, 12 March, available at: https://www.newscientist.com/article/mg24132210-400-chinas-great-firewall-and-the-warto-control-the-internet/accessed, 12 March 2020.
- Howard, P., Duffy, A., Freelon, D., Hussain, M., Mari, W. & Maziad, M. (2011) Opening Closed Regimes: What Was the Role of Social Media During the Arab Spring?, available at: https://ssrn.com/abstract=2595096 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2595096, accessed 10 August 2019.
- Cynthia M. Horne & Undrakh Davaadorj (2021) '*Perceptions of Globalisation in Mongolia: Social and Economic Crossroads',* Europe-Asia Studies, 2021 Vol. 73, No. 7,. 1355–1384
- Jackson, S. (2015) '*Imagining the Mineral Nation: Contested Nation-Building in Mongolia',* Nationalities Papers, 43, 3.
- KOF (2018) Variables, KOF Index of Globalization, available at: https://ethz.ch/content/dam/ethz/specialinterest/dual/kofdam/documents/Globalization/2018/Definitions_2018_2.pdf, accessed 10 March 2020.
- Magu, S. (2015) *'Reconceptualizing Cultural Globalization: Connecting the "Cultural Global" and the "Cultural Local"'*, Social Sciences, 4, 3.
- Norris, P. (2011) *Democratic Deficit: Critical Citizens Revisited* (New York, NY, Cambridge University Press).

- Odgaard, O. (1996) '*Living Standards and Poverty'*, in Bruun, O. & Odgaard, O. (eds) Mongolia in
- Transition: Old Patterns, New Challenges (Richmond, Nordic Institute of Asian Studies).
- Piketty, T. (2014) Capital (Cambridge, MA, Belknap Press).
- Rodriguez, A. (2016*) 'Trump's Win a Victory Against Globalisation'*, Business Insider, 9 November.
- Rodrik, D. (2010) *The Globalisation Paradox: Democracy and the Future of the World Economy* (New York, NY, W.W. Norton & Co).
- Rodrik, D. (2018) *'Populism and the Economics of Globalisation'*, Journal of International Business Policy, 1, 1–2.
- Ross, M. (2015) '*What Have We Learned About the Resource Curse?*', Annual Review of Political Science, 18.
- Rudra, N. (2005) *'Globalization and the Strengthening of Democracy in the Developing World'*, American Journal of Political Science, 49, 4.
- Rudra, N. (2008) *Globalization and the Race to the Bottom in Developing Countries*: Who Really Gets Hurt? (Cambridge, Cambridge University Press).
- Sala-i-Martin, X. (2002*) The Disturbing 'Rise' of Global Income Inequality,* NBER Working Paper No. 8904, April (Washington, DC, National Bureau of Economic Research).
- Sen, A. (2002) *'Does Globalization Equal Westernization?',* The Globalist, 25 March, available at: https://www.theglobalist.com/does-globalization-equal-westernization/, accessed 10 March 2020.
- Stiglitz, J. (2002) *Globalization and its Discontents* (New York, NY, W.W. Norton & Company).
- Stiglitz, J. (2016) *The Great Divide: Unequal Societies and What We Can Do About Them* (New York, NY, W. W. Norton & Co).
- Weatherford, J. (2004) *Genghis Khan and the Making of the Modern World* (New York, NY, Three Rivers Press).
- Wolf, M. (2004) *Why Globalization Works* (New Haven, CT, Yale University Press).

GLOBALIZATION: EVOLUTION AND CHALLENGES

Abstract: The end of the Cold War has accelerated the process of globalization across the world. However, in the last 20 years, the pace of globalization has slowed down, and there has been talk of its end. However, despite the global financial crisis, BREXIT, and the US-China trade dispute that began since the first Trump administration, globalization continues to exist. In addition, despite the serious disruptions to global supply chains caused by the COVID-19 pandemic, the global process of production, trade, finance, and human resources has not been interrupted sharply. In general, globalization is so closely intertwined with the modern international system that it seems impossible to reverse it. However, security threats and the increasingly serious nature of armed conflicts around the world indicate that globalization continues to be a challenge. This article aims to shed light on the evolving process of globalization and to touch on recent research trends on globalization.

Key words: globalization, globalization studies, pandemic, new challenges